

Milena Mileva Blažič*

Podoba otrok in otroštva v šolskih zvezkih na Slovenskem (1850-2000)

How children and childhood appear in school exercise books in Slovenia (1850-2000)

Izvleček

V stopetdesetletni zgodovini spisja se je razvijanje pisnih sposobnosti pojavljale pod različnimi imeni (spisje, prosto spisje, šolske besedilne vrste, ustvarjalna besedila ipd.) in v različnih oblikah. Kljub neenotni, včasih celo nejasni tipologiji besedilnih vrst je možno naloge in vaje sistematizirati oz. načrtno urediti v enoten sistem po skupnih načelih ter jih smiselno razvrstiti v skupine in podskupine. Presenetljivo je, da so si tipi vaj v stoletju in pol trajajoči zgodovini didaktike spisja zelo podobni. Pri vseh avtorjih se pojavljajo tipi vaj za razvijanje poimenovalnih, upovedovalnih in besedilotvornih sposobnosti. Pri avtorjih je zanimivo tudi, po katerih besedilotvornih metodah so učenci tvorili besedila. Nazadnje avtorji spisovnikov, jezikovnih vadnic in čitank posvečali pozornost pisnemu procesu in fazam tvorjenja.

Abstract

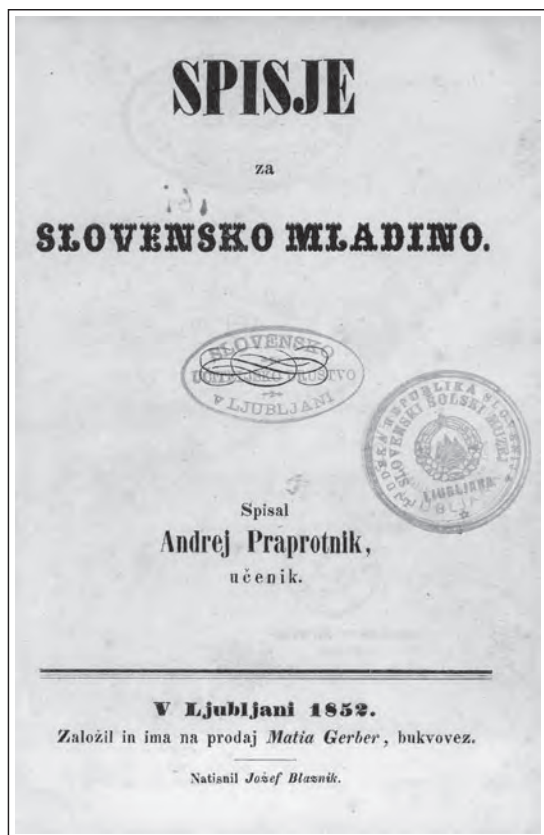
During the last 150 years of essay writing, the development of writing skills has appeared under different names (essay writing, free essay writing, school text genres, creative texts, etc.) and in different forms. In spite of the differing, sometimes even unclear typology of text genres the tasks and exercises can be systematised, i.e. arranged into a unified system according to the common principles and then logically classified into groups and sub-groups. It is surprising that the types of exercises have not changed much during the century and a half of didactics in essay writing. All authors include exercises for developing lexical, sentence formation and text formation skills. It is also interesting to see what text formation methods pupils used to create their texts. The authors of writing guides, language exercises and readers concentrated on the writing process and the phases of text creation.

Doba od leta 1850 do leta 2000 je v razvoju spisov razdeljena na štiri obdobja, ker so se pokazali avtorji spisovnikov, vadnic, čitank ali didaktik kot prelomnice. Za začetek prvega obdobja je postavljen Matija Majar kot začetnik spisja, ker gre za prvi objavljeni vir na tematiko spisja. Vsi ostali avtorji, po katerih so razdeljena obdobja, so s svojimi novimi idejami zaznamovali prenehanje prejšnjega in začetek novega obdobja.

* Milena Mileva Blažič, red. prof. dr., Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, Ljubljana, e-pošta: milena.blazic@pef.uni-lj.si.

Pregled obdobj

Prvo obdobje in začetki spisja na Slovenskem. V Majarjevi knjigi *Spisovnik za Slovence* (1850) je navedenih deset tipov vaj »Vadbe u spisovanju«, funkcionalni cilj vaj je razvijanje poimenovalne in upovedovalne sposobnosti, pri čemer poudarja bogatenje besednega zaklada. Majar je začetnik spisja v slovenščini in njegova knjiga je prvi objavljen spisovnik in kot tak zasluži posebno pozornost. Njegova vrednost je tudi v didaktičnih napotkih učitelju in različnih tipih vaj. Teoretično in praktično je omogočil Praprotniku nadaljevanje in nadgradnjo različnih tipov vaj. Praprotnik pa prizadeven nadaljevalec tradicije spisja, ki je izdal pet knjig s tega področja, jih tudi izboljšal in nadgradil s tremi osnovnimi tipi vaj (poimenovalne, upovedovalne in besedilotvorne), s številnimi besedilotvornimi metodami. Iz njegovih knjig je razvidno, da gre za izjemnega pedagoga, ki je temeljito in z upoštevanjem okoliščin v drugi polovici 19. stoletja tudi pogumno uveljavljal slovenščino z raznolikimi vajami.

Značilnost knjige, *Navodila za poduk v spisji za ljudske šole* (1896), objavljene 1901, je njena didaktična oblikovanost. Najprej so navodila za delo, sledijo naloge in na koncu vsake enote primeri učenčevega besedila, »izdelki«. Po-udarek knjige je na učnem načrtu in podpisanih besedilih učencev, ki so si podobna in pisana v skladu s pričakovanjem odraslih. Vrednost knjige je, poleg podpisanih besedil učencev, tudi naslednja: *Navodila za poduk v spisju* uveljavljajo besedilotvorne metode tvorjenja po vprašanjih, zgledu in z zamenjavo (ključnih) besed, pozneje tudi z zamenjavo oseb, s čimer je mogoče vnašati nove prvine in tvoriti vzpo-redna besedila.

Andrej Praprotnik: Spisje za slovensko mladino, 1852 (Slovenski šolski muzej, knjižnica)

Spisje za slovensko mladino 1852	Spisje za slovensko mladino 1866	Spisje za slovensko mladino 1873	Spisje v ljudski šoli 1881 in 1887
Prvi del–Spisne vaje (opomba: spisne vaje imajo primere, ki so označeni s številko)	Prvi del–Spisne vaje (opomba: spisne vaje imajo primere in vaje)	Prvi del–Spisne vaje	Prvi del–Spisne vaje (kkratka didaktična navodila: Večkrat preberi, povej in zapiši, str. 32)
strani 19	strani 25	strani 36	strani 47
III. Basni (6) (Basen je zamišljena povest) • Osel in koza • Pes in petelin • Modra miška • Žaba in vol • Medved in lisica • Mlada koza in volk	III. Basni in povesti (16+4) • Basen iz poezije zapisati 'po svoje' • Pesem zapisati (po 'oddelkih')	III. Basni in povesti (22+5) • Prebrati basen (v verzih) in jo napisati po svoje • Preberi pesmico in jo napiši prosto	III. Basni in povesti • Sestavljajo se basni in povesti po vprašanjih (1 +1) • Sestavljajo se basni in povesti po načrtih (1+4) • Sestavljajo se basni, povesti in pravljice po berilu (21+9) (str. 41 poosebitev je – šivanka, bankovec) • Izpreminjajo in posnemajo se basni, povesti ali pravljice (3+3) • Vezani govor se napiše v nevezani besedi (1+11) • Razlaga pregovorov (2+19) • Kako se različno govorijo besede (enakopisnice) (4+10) • Razklada se kaj (1+18)
Povesti (10) • Lagati ne! • Sraka • Nepokorna Jerica • Skrivna učenica • Miloserčna Ančika • Stara verv • Želod in buča • Vsim ni ustreči • Medvedova koža • Smert treh razbojnikov			

Tabela 1. Andrej Praprotnik: Spisje za slovensko mladino, 1852, 1866, 1873, 1881, 1887

Drugo obdobje. Pri oblikovanju naslovov, je Janko Bezjak postavil nekaj kriterijev za izbiro naslovov ali tem. Prvi kriterij je določenost in zamejenost teme: »*Učitelj marveč glej, da učenec stopa bolj globoko nego široko, da intenzivno misli in dela!*« Ob tem navaja nekaj primerov preširokih ali presplošnih naslovov: *Toplota, Gozd, Kranjske gore in reke, Rudolf Habsburški, Cesar, Železo, Hrast*. Drugi kriteriji je konkretnost teme, zato navaja nekaj primerov splošne snovi: *Pes, Mačka, Ovca, Krava, Bol, Govedo, Lisica, Črešnja, Jablan, Vrt, Gozd, Polje, Vas, Mesto ...* Kot primere konkretnih tem pa naslednje naslove: *Naš Koder, Naša Dimka, Lipa pred šolo, Šolski vrt, Naš domači vrt, Očetov travnik, Sosedov gozd, Moje cvetlice, Moja čitanka, Moj najljubši prostorček, Glavni oltar naše cerkve, Kako smo obhajali vstajenje Kristusovo, Naš božični večer, Naš majniški izlet, Kako se razveseljujemo na paši, Kaj mi je prinesel sv. Miklavž, Kako smo se učili risati trobentice, Kaj smo se danes učili (v obliki pisma bolnemu tovarišu)* – snov iz življenja učencev. Z njihovega stališča in na osnovi njihovega znanja. Tretji kriterij je izbira naslovov v vprašalni obliki, takšni naslovi se mu zdijo zanimivi in spodbudni, npr. *Kako sem preživel svoje velike počitnice, Zakaj mi tako ugaja gozd, Kako si naredim klopotec, Zakaj imenujemo žolno gozdnega tesarja, Voda najkoristnejša tekočina, Jablan dobra gospodinja, Bezek jako koristno drevo, Blejsko jezero najlepše jezero na Slovenskem*.

Matija Lichtenwallner¹, šolski pedagog, je spisovne teme delil po mesecih, od novembra do julija. Poglejmo si nekaj naslovov: *Drobne ptičice pozimi, Jesen v gozdu, Lastovke pri nas, Moja najljubša žival, Moje sanje, Moji zvončki, Prvi pomladanski dan, Zvončki na našem vrtu ipd.* Med nenavadnimi naslovi bi poudarila naslednje: *Gosenice na našem sadnem drevju, Kaj naši voli po zimi delajo, Kako nam je Bog zopet poslal dež, Kako rabijo v Zgornji Sveti Kunigundi presmečev les, Kako smo se igrali vojake, Kje in kako sem našel ježa, Kopati se je zdravo in prijetno!, Otrok v smrtni nevarnosti, Pri mrliču, Prvikrat na Bledu, Včeraj sem bila pri šivilji, Zrakoplov v Rušah*. Tudi z današnjega stališča so nekateri naslovi izvirni: *Drago solnčece! Ljubljeno solnčece! Moj pogovor s solnčecem, Če gledamo zvezdnato nebo, Kako sva s sestro lovila kresnice, Lepo je zvezdnato nebo, Moj pogovor s šmarnico na vrtu, Naša črešnja v beli obleki, Nekaj o ledenih »rožah« na oknih, Ogenj v tovarni vžigalic, Deklica in vile, Pri povodnem možu, O zakletem gradu, Deklica in usmiljena grofica, Cvetko in Mira pri vilah idr.* Pri naslovih Lichtenwallner navaja ponavadi tri primere spisov: najbolj nadarjenih učencev, srednje nadarjenih in slabo nadarjenih učencev.

V tem času so knjige s področja spisja izdali še Ivan Magerl in *Zbirka prostih spisnih nalog učencev* (1909): *Počitnice, Prvi sneg, Pomlad, Nevihta, Naš pes, Moja mačka, Moji zajčki ..., Moj domači kraj, Moj prvi šolski dan, Moja prva nesreča, Smrt moje sestrice*; nekaj zanimivih naslovov: *Potovanje k severnemu večnemu ledu, Kaj bi bil rad? Česa si najbolj želim?* Zanimivost *Zbirke prostih spisnih nalog* je dodatek, v katerem urednik

1 Matija Lichtenwallner, znan in pomemben šolski pedagog (1867–1955), od leta 1924 Matija Senkovič, SBL, <http://nl.ijs.si/fedora/get/sbl:2923/VIEW/> .

uvaja še dve inovaciji: (2.) učenci lahko ilustrirajo svoje spisne naloge in (3.) učenci pišejo ob sliki, ki naj bo brez naslova. V tretji inovaciji najdemo metodo tvorjenja besedil po načrtu ali dispoziciji ter drugih spodbudah, v tem primeru – slikah. Magerl nadalje piše, kako učence veseli pisanje takšnih nalog. Tako so podani štirje primeri slik in po nekaj primerov pisnih nalog ob teh slikah.

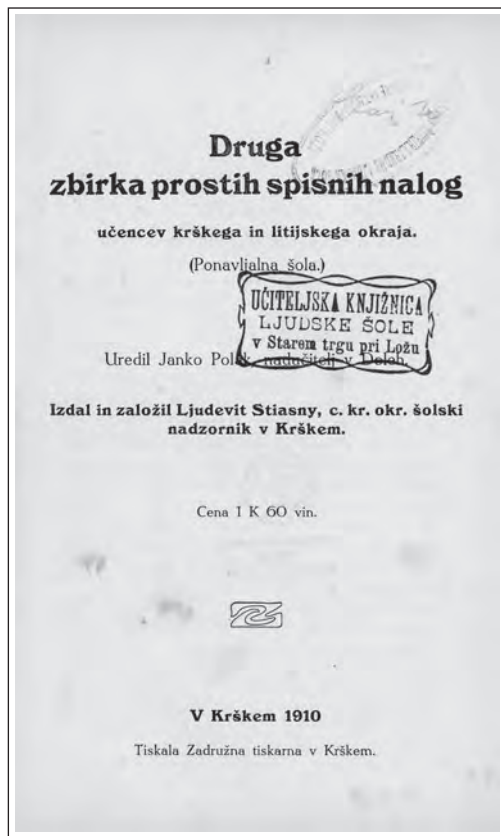
Janko Polak v knjigi *Druga zbirka prostih pisnih nalog učencev krškega in litijskega okraja (ponavljalna šola) (1909)* je uredil to zbirko in napisal zelo kratek predgovor. V njem govori o ciljih te zbirke: – zato, da spozna dušo dečkov in deklíc te šole, – tovrstne zbirke niso pomožne šolske knjige niti narekovalna knjiga, ampak so »silhuete študije«. Novost knjige so kriteriji, po katerih je Polak razdelil spise. Prvi kriterij je delitev na spole: spisi za dečke in spisi za deklice, drugi kriterij je kraj dogajanja in tretji deli spise po vsebini, ki je lahko etična, realna ali praktična.

PROSTE SPISNE NALOGE	Dečki	Deklice
- etične vsebine (red, snaga, ljubezen do bližnjega) - za dečke (30) in deklice (40)	- Zakaj se učimo? - Pitje in kajenje krajša nam življenje! - Kako bi gospodaril, ako bi bil posestnik? - Ko so prišli vojaki - Moja bodočnost	- Pridnost je največje bogastvo - Naša kuhinja - Ako bi bila gospodinja - Kako pri nas peremo? - Kaj spravlja pridna gospodinja v jeseni?
- realne vsebine - za dečke (21) in deklice (10)	- živinoreji - Ko smo prodali junca - Poročilo prijatelju o letini - V pravilno narejenem svinjskem hlevu - Kaj dobrega je storila cesarica Marija Terezija?	- Kako hranijo naša mati maščobo? - Kako se pridobi platno? - Kako krmimo pri nas kure?
- praktične vsebine - za dečke (28) in deklice (17)	- Prošnja za oprostitev orožne vaje - Izpričevalo hlapcu - Oporoka	- Kaj znam skuhati? - Moja prva peka - Kakšna zelišča naj nabiramo za zimo?

Tabela 2. Janko Polak: Druga zbirka prostih pisnih nalog, 1909

Čeprav Schreiner-Bezjakov naslov *Jezikovna vadnica*² (1903-1931) pove, da je namen teh knjig urjenje in ne ustvarjanje, prinesejo te vadbice nekaj pomembnih inovacij v slovenski prostor, zato so korak dalje k ustvarjalnemu pisanju, predvsem imajo podrobno izdelane vaje za razvijanje poimenovalnih, upovedovalnih in besedilotvor-

2 Schreiner, H. in Bezjak, J. (1903–1933). Slovenska jezikovna vadnica (v slovnici, pravopisju in spisju). Dunaj. Prim. str. 85–86.

Janko Polak: *Druga zbirka prostih pisnih nalog*, 1910 (Slovenski šolski muzej, knjižnica)

Kolarič. Književnim besedilom so dodane vaje, ki pa so odvisne od tega, ali je besedilo odprtega ali zaprtega tipa, ali če dovoli poustvarjalno in ustvarjalno reševanje problemov. Primer odprtega besedila je narodna pravljica *O beli kači* (str. 7). Po končani pravljici *O beli kači* sledi: 1. vaja: *Nadaljuj pripovedko: Bogastvo zaslepi družino; Drugi rod pozabi na skromnost, usmiljenje in delo, Kačo hočejo ubiti, kronica izgine: ujme, nesreče, obubožanje*; 2. vaja: *Da si ti dobil zlato kronico, kaj bi z njo?*

V *Slovenski slovstveni čitanki*³ (Naši vodniki) za 3. r. meščanskih šol (Ljubljana, 1939) je malo primerov vaj, kar je razumljivo glede na čas nastanka, vendar bi navedla primer tvorjenja besedil po zgledu: *F. Levstik: Kmečko znamenje* (str. 186) in z zamenjavo ali s spreminjanjem (književnih oseb): *Opiši zgornje znamenje tako, da boš postavil*

nih sposobnosti. Slednje vnašajo tudi novosti pri metodi tvorjenja besedil z dopolnjevanjem, ko učenci lahko tudi izbirajo med različnimi začetki ali zaključki besedila po zgledu. V poznejših izdajah je Josip Brinar ustvarjalnosti učencev namenil več prostora v poglavju o spisju s podnaslovom *Lastna opazovanja in lastni doživljaji* (str. 128–129). Učenci v teh primerih tvorijo »povsem proste spise« na osnovi načrta ali dispozicije (*Spišite naslednje povsem proste spise: 1. Najveselejši (najžalosnejši) dan minulih počitnic, Ptice se poslavljajo, Prvi sneg, Moja najljubša zabava pozimi, Lastovice so tu, Na kresni večer, Imena ulic v Celju (Ljubljani ...) in naši pisatelji, Na božji poti pri ... , Katera knjiga (povest) mi najbolj ugaja in zakaj, Moje želje ob koncu šolskega leta, Prve pomladanske cvetlice, Naša cvetoča češnja, Kako pomagam doma na polju (v hiši), Moj najljubši kotiček doma*).

Slovensko čitanko in slovnico za prvi razred srednjih in sorodnih šol so sestavili Bajec, Rupel, Sovre in Šolar, pri tretji knjigi se jim je pridružil še

3 Gaspari, Pečjak, Žerjav (1940). Slovenska slovstvena čitanka (Naši vodniki) za 3. R. Meščanskih šol. Ljubljana.

v znamenje druge svetnike, npr. sv. Petra, sv. Miklavža, sv. Jerneja. V čitanki, ki je izšla 1940, je tudi zelo malo vaj, ki so napravljene po metodi tvorjenja besedil po zgledu (*L. Tolstoj: Košnja* (str. 35–37)) in po spominu (*Opiši kako skupno delo*).

V knjigah⁴ po drugi svetovni vojni vidimo padec pri razvijanju ustvarjalnih sposobnosti učencev. V prvem povojnem obdobju so čitanke, berila, slovnice in šolske knjige usmerjene na praktične spise. Kljub težkim povojnim razmeram zasledimo v *Slovenski slovstveni čitanki* in vadnicah nekaj vaj, ki še vedno tvorijo besedila po zgledu, s posnemanjem in na osnovi vprašanj (str. 109): *Na podoben vprašalni način opiši druge živali in rastline! A) Naša krava, naš telček, mlade gosi, race, pur; B) Kaj vem o zvončku, vijolici, zlatici? C) Cvetoča češnja na vrtu (hruška, marelica); D) Lipa sredi naše vasi*. V *Slovenski jezikovni vadnici* so počasi uvajali novo tematsko področje, čeprav motivno-tematsko prevladujejo teme iz spoznavanja narave. To so teme iz otrokovega doživljajskega sveta (*Pripoveduj dogodek, ki si ga doživel A) na poti v šolo B) pri prostovoljnem delu C) pri igri ali telovadbi Č) pri ličkanju koruze ali kje drugje* (str. 207)).

Tretje obdobje »novo poučevanje spisja« in poučevanje spisja je s Šilihom⁵ dobilo nov poudarek. Pravi, da »novejša metodika spisovnega pouka prenaša težišče metodičnega dela od nekdanjega pripravljanja na popravljane in piljenje spisov, dodaja pa še mnogovrstne vaje, ki naj bi učence usposabljaše za vedno boljše pismeno izražanje« (str. 101). Najzanimivejši je Šilihov učni postopek pri spisovnem pouku, kjer je potrebno upoštevati vrsto in obliko spisja. Temeljni je učni postopek pri doživljajskem spisu, kajti nanj se navezuje učni postopek pri opazovalnem in domišljijemskem spisu, pri spisu, vezanem na učno snov, poslovnem spisju in obnovi.

Učni postopek pri doživljajskem spisu

- Uvodni razgovor (priklic skupnega doživljaja), določanje okvirne teme in skupna razčlenitev (Naš gozd v jeseni, Nabiral sem gobe ...), izbor ožje teme, razmišljanje o temi in sestavljanje spisa na listič (1a)
- Skupno oblikovanje spisa, slovnike, pravopisne in slogovne pobude
- Zapis na lističe (1b) v šoli
- Učitelj pregleda, popravi, oceni sestavke, obravnava in poprava v šoli
- Prepis osnutka doma v delovnik (2) in prepis v šoli v spisovni zvezek (3)

Tabela 3. Gustav Šilih: *Metodika slovenskega jezikovnega pouka, 1955*

4 Fink, F., Kopriva, A., Žerjav, A. (1939, 1940). Slovenska slovstvena čitanka (Naši vodniki; 3. r.). Ljubljana.

5 1955 – Gustav Šilih – Metodika slovenskega jezikovnega pouka in usmerjenost na besedilo

Silva Trdina⁶ v **člankih** *Obravnava spisja v osnovni in srednji šoli, Ali še dajemo domače vaje?* in knjigi *Besedna umetnost II. del* obravnava spisje. Po njenem mnenju so za prvi razred primerne ustne priprave za spisje, med katere uvršča *vsako govorjenje, učenje na pamet, nabiranje izrazov, stalnih rekel in pregovorov, pisne vaje za spisje (pismene priprave): prepisovanje, diktat, pismeni opis, razčlemba in obnova*. Trdina spodbuja t. i. *obnove višje stopnje (nedolgočasne obnove)*, ki jih deli na dve vrsti: prvič: *izpreminjalne obnove (samostojno spisje): samostojno oblikovanje, izmišljanje vedno novih načinov obnavljanja, pripovedovanje zgodbe v skrbni obliki* in drugič: *z lastno domišljijo razširjene obnove, postavitve zgodbe v drug kraj, v drugo dobo, pripovedovanje v tretji osebi, prvi osebi, obnova kot pismo, dramatisirana igrice, nato uprizoritev*. Silva Trdina v knjigi *Besedna umetnost II. – Literarna teorija* – na koncu vsakega obravnavanega poglavja doda navodila in vaje za utrditev snovi. Zasledimo lahko razvijanje sposobnosti ustvarjalnega mišljenja na poimenovalni, upovedovalni in besedilotvorni ravni.

Leta 1959/60 je Martin Silvester zapisal, da se tematika spisja oz. vsebinska stran šolskih nalog nanaša na idejno, moralno in estetsko vzgojo. Pregledu tematike in izbiri, ki naj bo po Silvestrovem mnenju stvar profesorja, naj sledi formulacija naslova. Izbira naslova naj se nanaša na znano snov iz šole ali iz življenjskih izkušenj, temu sledi opis doživetij, črpanje iz opažanj, obnova ali uporaba obravnavane snovi – po možnosti aktualna in sodobna tema, zunajšolske aktivnosti, zanimanja dijakov, izogibati se moramo zastarelosti in izumetničenosti, sodobna življenjska tematika, kar pomeni odsev socialistične stvarnosti.

Značilnost četrtega obdobja je šolsko ustvarjalno. V slovenskem prostoru se je s šolskimi besedilnimi vrstami v zadnjih desetletjih ukvarjal France Žagar zlasti v knjigi *Šolske besedilne vrste*⁷. Spraševal se je o poimenovanju besedil ali skupin besedil s skupnimi lastnostmi, ki jih učenci tvorijo v šoli. Navaja nekaj različnih poimenovanj, poleg nemškega *Textsorten* tudi Toporišičeva poimenovanja: *vrste besedil, stalne oblike besedil, stalne oblike sporočanja in žanr*⁸. Žagar meni, da je po več različnih izrazov, npr. zvrst, vrsta, tip ali žanr, potrebnih zato, ker se teži k hierarhičnemu razlikovanju skupin besedil. V knjigi *Slovenska zvrstna besedila*⁹ in *Slovenska slovnica* (1984) so besedilne vrste pojmovane preozko, zlasti za šolsko uporabo, zato Žagar meni, da so poleg funkcijskih zvrsti za klasifikacijo besedilnih vrst pomembni tudi sporočevalni postopki oziroma način, kako so teme obravnavane in iz katerega zornega kota oz. perspektive obdelane.¹⁰

6 1957, 1961, 1963/64 – Silva Trdina in literarnoteoretična usmerjenost spisovnega pouka

7 Trdina, Silva (1963/64). Ali še dajemo domače vaje?, Jezik in slovstvo, Str. 139–148.

8 Torrance, E. P. Bistvo takšne vaje je – futurologija, zato se imenuje futurološka tematika.

9 Trdina, Silva (1963/64). Ali še dajemo domače vaje?, Jezik in slovstvo, str. 139–148. Trdina, Silva (1963/64). Obravnava spisja v osnovni in srednji šoli (1952). Sodobna pedagogika.

10 Silvester, Martin (1959/60). Slovenske naloge v srednji šoli, Jezik in slovstvo, str. 75–82, 104–108, 15–21, 203–214.

	Dvogovornost	Pripovedovanje	Opisovanje	Razlaganje	Obveščanje
praktično sporazumevanje	• debata • telefonski pogovor • vprašanja in odgovori • zasebni pogovor	• pripovedovanje doživljajev in prilog • spomini • zapis v dnevnik	• opis stvari • opis opravila • priporočilo prosilca	• kuharski recept • načrt za delo • navodila za uporabo	• brzojavka • jedilni list • objava • okrožnica • pismo • urnik • vabilo
publicistika	• anketa • intervju	• reportaža	• opis izgubljene stvari ali živali • tirailica • potopis	• glosa • komentar • ocena (recenzija)	• novica (vest) • oglas • poročilo • reklama • vremenska napoved
znanost	• diskusija • polemika	• kronika • življenjepis	• opis minerala, rastline, živali	• članek • disertacija • esej • razprava • referat • študija	• bibliografija • povzetek

Tabela 4. France Žagar: Šolske besedilne vrste, 1992

Boža Krakar Vogel je ustvarjalno pisanje postavila kot nadstandard pri pouku književnosti v doktorski disertaciji z naslovom *Novejši slovenski pogledi na pouk književnosti v srednji šoli*. Analizirala gradivo in raziskala pouk književnosti v srednji šoli. Podrobneje je razčlenila poglede na glavne taksonomske kategorije in izhodišča za izbiro vsebin in metod, predvsem literarnozgodovinsko, literarnoteoretično znanje, književne sposobnosti, zlasti bralno in književno kulturo. O ustvarjalnem pisanju v teh petih obdobjih ni bilo veliko zapisov, zato jih je analizirala skupaj z bralnimi sposobnostmi v sklopu književnih sposobnosti.

Tipologija vaj in analiza naslovov prostih spisov od leta 1849–2000

Analiza naslovov prostih spisov od leta 1849–2000

Po analizi naslovov, ki so se pojavljali v spisovnikih, slovnica, čitankah, časopisih, revijah in šolskih zvezkih od leta 1849 do 2000, sem ugotovila nekaj stalnic, ki se pojavljajo v naslovih, priloženih v dodatku disertacije oz. monografije¹¹.

11 Blažič, Milena Mileva, *Zgodovinski oris prostega spisja na Slovenskem (1849-2000)*, Ljubljana: Pedagoška fakulteta, 2003.

- (1) Večina le-teh je bila zastavljena v obliki nominalnih naslovov, usmerjenih na opis in pisanih v t. i. *nominalnem stilu*, ki je temeljil na uporabi samostalniških (*Avtobus, Jesen, Moj maček, Osel in koza, Ura ...*) in pridevniških besed (*Uboga muca, Najlepši dan, Mala snežinka ...*).
- (2) Drugi tip so pripovedni naslovi – usmerjeni na zgodbo – *glagolski (verbalni) stil* – prozno besedilo (*Dogodek s počitnic, Najlepši počitniški dan, Potovanje v veselje, Pripoved starega čevlja*), ki sporoča potek dogajanja.
- (3) Tretji tip naslovov so razlagalni – usmerjeni na razlago – pisanje s ciljem, da postane komu kaj jasno, razumljivo (*Kako zavijemo knjigo, Kako sušimo sadje doma, Kako smo delali sneženega moža, Kako smo se kepali ...*).
- (4) Četrty tip naslov so vprašalni – usmerjeni na odgovor – pisno izražen naslov, s katerim se (učitelj) obrne na (učenca) z namenom, da bi kaj izvedel od njega (*Kdo me je učil prvih pesmic, Kaj mi je Mici povedala, Česa se najbolj spominjam, Kakšen sem bil kot otrok, Kateri šolski dan v tednu mi je najljubši, Kdaj postane ljubezen napačna, Kako sem porabila sto din, Zakaj imam rada jesen ...*).
- (5) Peti tip naslovov so naslovi v obliki pregovorov (*Kjer osel leži, tam dlako pusti; Kdor visoko leta, nizko pade; Rana ura – zlata ura ...*), s katerimi so v prispodobah izražene življenjske izkušnje.

Deset najpogostejših besed v naslovih prostih spisov

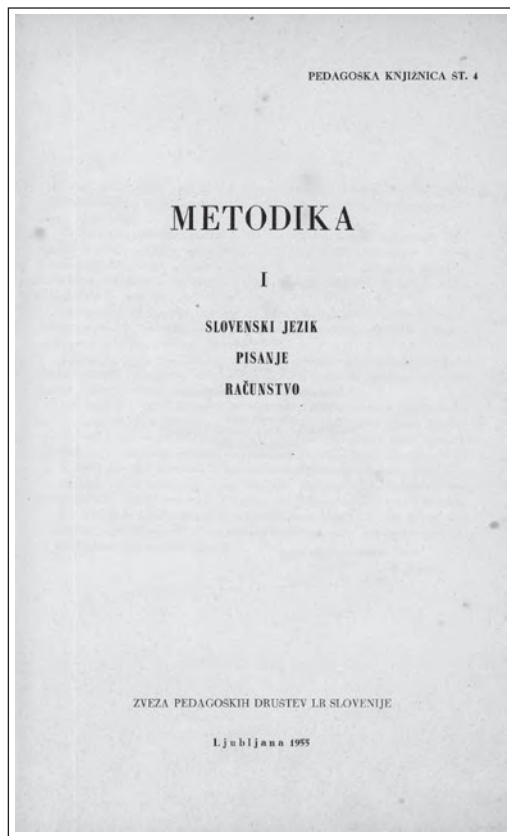
1. Prva najpogostejša beseda, ki se pojavlja v naslovih, je zaimek moj; z njim je izražena svojina učenca (*Moje kolo*), gledano z njegovega stališča (*Moja pot v šolo*), splošna pripadnost (*Moj domači kraj*), razmerje med učencem in okolico (*Moja šola*), sorodstvo (*Moj oče, Moja mama*), družbeno razmerje do učenca (*Moj katehet*) in čustven odnos (*Moja muca in zajček*).
2. Druga beseda je predlog v za izražanje mesta, prostora, usmerjenosti učenčevega dejanja (*Jesen v gozdu, V osmem, V novi učilnici, V Mariboru, V trgovini, V šoli, V razredu, Potovanje v veselje, Izlet v naravo, V nedeljo*).
3. Tretja beseda je veznik in za vezanje dveh sorodnih pojmov v pomensko enoto (*Jelen in jazbec, Lev in lisica, Lovec in volk, Mamica in cvetoča češnja, Mati in hči, Mlada koza in volk, Oče in sin, Otroci in zvonček, Pes in mačka ...*).
4. Četrta beseda je prislov kako, ki izraža vprašanje o načinu, razlogu in okoliščinah, zaradi katerih nastopi dejanje. Naslov v obliki vprašanja ima namen dobiti odgovor na vprašanje, zato imajo tudi spisi bolj vlogo naštevanja in nizanja dejstev, manj pa spisa (*Kako je gospodinjal oče, Kako je pri nas doma, Kako nabiram zvončke, Kako pomagam materi, Kako se peče kruh, Kako smo pekli palačinke, Kako smo pokopali našega župana, Kako smo se igrali vojake, Kako smo se sankali, Kako vstajamo*).
5. Peta najpogostejša beseda je predlog na za izražanje cilja, prehoda, prenosa v drug položaj, mesto, drugačno stanje (*Na izletu, Na morju, Na poti domov, Na poti v šolo, Na sedmini, Na Silvestrovo, Na smučanju, Na sveti večer, Na travniku, Češnja na vrtu je spregovorila*).

6. Šesta beseda je predlog pri za izražanje kraja, odnosa do koga, stika s kom, za izražanje bivanja, obstajanja v določeni skupnosti, okolju, za izražanje udeležbe, dejavnosti pri čem (*Pri čebelarju, Pri koscih, Pri modelarskem krožku, Pri mojem prijatelju, Pri nas doma, Pri prijatelju, Pri prijateljici, Pri starem očetu, Pri stari mami, Pri zobozdravniku*).
7. Sedma beseda je nedoločnik biti v vlogi pomožnega glagola v sedanjiku v tretji osebi ednine je, ki izraža učenčev navzočnost v stvarnosti, lastnost ali stanje učenca (*Mati je bila bolna, Bilo me je strah, Knjiga je moja prijateljica, Tudi v meni je dobro in zlo, Muco je povozil avto, Tudi pri noni je lepo, Kdaj me je bilo strah, Kdo je omikan, Kakšen je sedaj naš vrt, Blaž je prišel v šolo v krilu*).
8. Osma beseda je nedoločnik biti v vlogi pomožnega glagola v pretekliku v prvi osebi ednine sem; kaže navzočnost v stvarnosti, v prostoru in času, bivanje in dejanje učenca (*Pobiral sem krompir, Prestrašil sem se, Ko sem bila še majhna, Kako sem likala, Kako sem potoval, Kako sem premagal sošolca, Kako sem si zlomil nogo, Sem vrabec, Sem ekokokoš, Sem zajček*).
9. Deveta beseda je samostalnik šola, ki se velikokrat pojavlja kot ustanova, v pogovornem smislu tudi kot pouk ali proces v tej ustanovi (*Moja pot v šolo, Na poti v šolo, Ko še nisem hodila v šolo, V pastirski šoli, Ko prideš iz šole, Naše šolsko poslopje, Šola in cerkev, Kaj počnem danes v šoli, Kaj smo se danes učili v šoli, Lipa na šolskem vrtu*).
10. Deseta beseda je samostalnik dom, ki pomeni prostor, hišo, kjer učenec živi, od koder izhaja, družino, ki ji pripada, posestvo ali domovino (*Pri nas doma, Sveti večer pri nas doma, Sam doma, Ljubo doma, kdor ga ima, Doma na paši, Dom, Doma sem srečna, Naša domačija, Naš domači vrt, Kaj delam zimskega dne doma*).

Motivno-tematske in oblikovne značilnosti – stalnice v naslovih prostih spisov od leta 1850–2000

Poglavitna tema in motiv v spisih od leta 1850 do danes ni otrokov doživljajski svet in igra, kot je primer v sodobni slovenski in svetovni mladinski književnosti in kot bi pričakovali, ampak (1.) narava, naravni pojavi, živali in letni časi, predvsem živali v naravnem okolju in z naravno funkcijo (*S čim nam koristijo domače živali, Prve lastovke, Pri nas imamo koline, Pozimi, Naša krava Šeka, Naša goveja živina, Kako smo vpregli psa, Jesen, Jablana, Cvetoča češnja ...*). Naslednja tematika je (2.) otrokov ali učenčev doživljajski svet, otroštvo (*Spomini na otroštvo, Bolni otrok, Dober otrok, Bogoljubni otrok, Otrok v smrtni nevarnosti, Otrok se joče, Kakšen sem bil kot otrok, Upoštevajte otroke, V učilnici begunskih otrok, Otroško veselje*).

Prvo tiskano omembo »igračke« v slovenskem jeziku je zapisal že Trubar 1575. leta v Catehismu s dveima islagama. V devetnajstem stoletju besede igra, igrače so redke v naslovih prostih spisov: *Moja najljubša igrača, Moje otroštvo, Moje igrače, Moje kolo, Moja psička, Otrok se igra, Kako se igra namizni tenis, Zlomljena igrača pripoveduje, Moja najljubša igrača, Igre na cesti*. Tudi v prvi polovici dvajsetega stoletja so igre in igrače skromno omenjali, bolj pogosto se pričneta pojavljati, ko se v drugi polovici dvajsetega

Gustav Šilih: Metodika slovenskega jezikovnega pouka, 1955 (Slovenski šolski muzej, knjižnica)

sobe mine kar nekaj časa (*Moja soba – 1990*). Individualnost otrok temeljito spremeni skupne družinske dogodke. Na osnovi naslovov lahko rečem, da se je podoba otroka od pastirja do otroka s preveč igračami in svojo sobo razvijala postopoma skoraj sto let.

Presenetljivo je, da sodobnost (svet sodobne tehnike, značilnosti sodobnega časa, različne kulture) ni pogosta tematika, čeprav bi domnevali nasprotno. Pravzaprav je je zelo malo, čeprav sodi med pomembnejše učenčeve bralne in tudi pisne interese (*Opišite šolski toplomer, Če se pokvari televizor, Čistili smo okolje, Kaj vse zna narediti robot, Moj svinčnik je postal raketa, Vožnja z vlakom, Z letalom v Beograd, Zrakoplov v Rušah*), do posledic sodobnega razvoja (*Muco je povozil avto, Velika nesreča na železnici, Avtomobilska nesreča, Prometna nesreča, Nesreča na cesti, Letalska nesreča ...*).

Vzgojnost ali svarilnost v naslovih je ostala skoraj nespremenjena. Lahko rečem, da se stalna besedna zveza »nesreča nikoli ne počiva« in z njo povezana tematika kot stalnica pojavlja v vseh obdobjih od leta 1849 do 2000. Med t. i. vzgojne ali svarilne naslove sodita tudi naslova *Duh na podstrešju – 1871–1876 in Bavbav na vasi*

stoletja spremeni pojmovanje otrok, odnos do otrok in s tem tudi do igre in igrač.

Tematika odraščanja, vrstništva, prijateljstva je prisotna v naslovih prostih spisov (*Smeh v šolskih klopeh, Spuščali smo milne mehurčke, Moja 'enajsta šola', Prijateljstvo, Moj prijatelj Piki, Moji prijatelji, Pri prijateljici, V nesreči spoznaš prijatelja, Moja najboljša prijateljica, Moj najboljši prijatelj*), dom, družina (*Moja družina, Moja mami, Moj oče, Moja babica, Moja sestrice, Pri nas doma, Moja mamica, Ko je gospodinjal oče, Varoval sem bratca, Sestrina ljubezen*). Analiza naslovov prostih spisov nas vodi do ugotovitve, da družinskega življenja v drugi polovici devetnajstega stoletja praktično ni oz. se ne priznava – družine se kot skupnosti začne zavedati šele na začetku dvajsetega stoletja (*Peč – središče družabnega življenja – 1918–1920*). Šele nato pride na vrsto otrok in njegov prostor v družini in domu. Otrok ima doma najprej le kotiček (*Moj najljubši kotiček doma – 1914–1931*), do lastne

1895–1905 prek naslednjih naslovov: *Nepokorna Jerica* – 1852, *Boljši je hranjeno jajce, kakor snedel vol* – 1858–1870, *Življenje je trpljenje* – 186, do *Strah ima velike oči* – 1986–1893 in *Nočni strah na podstrešju ali v kleti* – 1998.

Zanimivo je, da se tudi tematika zgodovinskega časa ne odraža pogosto (*Naš cesar Franc Jožef*, *Proslava cesarjevega jubileja na naši šoli*, *Tovariš Tito na Dolenjskem*, *Šoje proti fašistom*, *Strahopetni Nemci*, *Raje je umrl, kakor da bi izdajal*, *Prošnja za sprejem v občinsko zvezo*, *Pripravili smo torbice za vietnamske otroke*, *Dan priključitve*, *Dan naše armade ...*).

Domišljjski svet in nenavadna stvarnost kot pustolovščina – se pojavljata kot tematika že leta 1881 (*Šivanka pripoveduje*, *Bankovec pripoveduje*) in od tedaj sta stalno prisotni. Menim, da so učitelji odkrili vzorec tvorjenja naslovov, ki je učencem dopuščal, da pišejo »po svoje« (*Ajdovo zrno pripoveduje*, *Pripoved starega čevlja*, *Pripoved lestenca*, *Mravlja pripoveduje*, *Krt pripoveduje*, *Lastovica pripoveduje*). Bolj domiselni so naslednji naslovi, ki so presegli prvotni vzorec poosebljene živali ali rastline ali predmeta in so že v naslovu združili doživljajski in domišljjski svet, kar je zahtevalo zgradbo sodobne pravljice, ki se prične v doživljajskem svetu, nadaljuje v jedru v domišljjskem svetu in zaključi v doživljajskem svetu (*Poroka mojega brata z gozdno vilo*, *Potovanje skozi čas*, *Pravljično mesto*, *Protisnežna juha*, *Stopil sem skozi čarobno zrcalo*, *Šli smo se detektive*, *V deželi palčkov*, *V deželi risank*, *V Indiji Koromandiji*).

Tematika dogodivščin in skrivnosti se tudi pojavlja, vendar ne tako izrazito, kot kažejo interesi mladega bralca (*Skrivnostni vrt*, *Skrivnost zelene jame*, *Moj skrivni kotiček*, *Cvetoča češnja mi je zaupala skrivnost*, *Šli smo se detektive*, *Moj nepozabni trenutek*, *O lastnih dogodkih*, *Dogodek iz otroških let*, *Dogodek na ledu*, *Moja prva pustolovščina*). Tematika narobe sveta izvira že iz ljudske pesmi, vendar ni tako prisotna, kot bi domnevali, pojavlja se predvsem okrog prvega aprila in pusta (*Narobe dan*, *Narobe pravljica*, *Narobe svet*, *Narobe šola*, *Torba me je nesla v šolo*, *Učenci so učitelji*, *Učitelji kot moji učenci*, *Kaj vesoljček Bim pripoveduje o Zemljanih*, *Kako bi bilo, če bi bila mama ata in ata mama*).

Tematika domišljjskega sveta narave ali živali ali predmetov ali izmišljen svet je tista tematika, ki je od leta 1881 odprla pot za domišljjsko tematiko nasploh (*Ajdovo zrno pripoveduje*, *Bankovec pripoveduje*, *Lastovka pripoveduje*, *Požrešna radirka*, *Prometni znak pripoveduje*, *Snežinka pripoveduje*, *Stari mlin pripoveduje*, *Stonoga si kupuje čevlje*, *Šivanka pripoveduje*, *Žabji pogovor*), čeprav se je v stodvajsetletni zgodovini pojavila tudi kot nesmiselna. Učitelji namreč večkrat poenostavijo vajo in poosebitve ali absurde predmete ali bitja ali živali ali naravne pojave. Primer neprimerne poosebitve ali spremembe je naslov, npr. *Iz mene so naredili omaro* ipd. Priljubljena tematika pisanja besedil je na osnovi zgledov (književnih besedil). Ob začetkih slovenskega spisja od leta 1850 so bili ti zgledi krajši, npr. pregovori, basni (*Osel in koza*, *Pes in petelin*, *Mlada koza in volk ...*), povesti (*Lagati ne*, *Nepokorna Jerica*, *Medvedova koža ...*) s poučnim naukom iz tradicije in izročilnosti (*Brez dela ni jela*, *Dober je domek, če ga je za en bobek*, *Glad je najboljši kuhar*, *Jabolko ne pade daleč od drevesa*, *Kadar mačke ni doma*, *Prico spoznaj po perju*, *Rana ura – zlata ura*, *Roka roko umiva*, *Sreča je opoteča*,

Življenje je trpljenje). Leta 1866 se pri Praprotniku pojavi vaja tvorjenja po zgledu. Basen (v verzih) napiši »po svoje«, nato se leta 1872 pojavi vaja *Zapiši to pesmico s svojimi besedami brez stihov*¹², 1873 zasledimo pri Praprotniku *Preberi basen (v verzih) in jo napiši po svoje*, ali *Preberi pesmico in jo napiši prosto*. Napisati nekaj po svoje je od leta 1866 ustvarilo tisto minimalno možnost, da so učenci lahko samostojno pisali in tvorili vzporedna ali poustvarjalna besedila ob zgledu književnega besedila. Tako so počasi nastajali pogoji za ustvarjalno pisanje učencev.

Strukturno-oblikovne značilnosti naslovov od leta 1849–2000

Večina naslovov neposredno ali posredno predstavlja individualno **glavno književno osebo – otroka** (učenca), čeprav nastopajo tudi druge književne osebe, predvsem iz narave (živali ali rastline): *Kako smo se igrali na paši*, *Medved in lisica*, *Mi med seboj*, *Molitev slepega dekleta*, *Po zvončke za mamo*, *Polh na obisku*, *Pomoč srnjačku*, *V bolnici*, *V čebelarskem muzeju*, *V moji domači vasi*. Čeprav se v drugi polovici devetnajstega stoletja pogosto pojavlja t. i. kolektivni junak (*Vsi smo ubogi grešniki – 1858–70*, *Knjige, naši najzvestejši prijatelji – 1871–76*, *Zakaj imamo v nedeljo lepšo obleko? Zakaj smo siromaki? – 1889–98*, se vendar prostor individualnosti večja (*Moji uri se je zmešalo – 1993*, *Uh, kako me je bilo strah – 1993*), da so ob koncu dvajsetega stoletja naslovi v množini skoraj redkost (*Naš športni dan – 1995–98*, *Šli smo se detektive – 1993*, *Naše živali – 1995–97*, *Smejali smo se – 1995–99*). Stranske književne osebe – odrasli (mama, oče, učitelj, stric, teta, dedek, babica ...) so tiste, ki pogosto nastopajo, vendar nimajo dejavne vloge, ampak ostajajo na dogajalnem robu. Zanimivo je, da imajo živali ali rastline ali narava ali izmišljena bitja večji dostop do sveta otrok kot v svet odraslih, mogoče zato, ker je med otrokom in živaljo ali naravo bolj pristen stik kot med otrokom in odraslim; drugi razlog se kaže v odnosu odraslih do otrok, ki je izrazito pokroviteljski in moralizatorski.

Dogajalni prostor v naslovih je raznoliko vezan na vas, vaško okolje, pašo, pot do šole, šele pozneje se prenese delno v mesto, vendar ostaja neke v idilični brezčasnosti: *Cvetoča češnja na naši njivi*, *Mejni prehod Škofije*, *Na pašniku*, *Na pokopališču*, *Na poti v šolo*, *Na taborjenju*, *Pri nas doma*, *Prvikrat na Bledu*, *V gozdu*, *Vaška lipa*. Ob analizi naslovov prostih spisov lahko rečem, da se je dogajalni prostor prenesel z zunanjega dogajalnega prostora (*vas, šola, pašnik, travnik, gozd*) na notranji ali subjektivni prostor – v otrokovo notranjost (*Jaz, Moje sanje, Moje želje, Bilo me je strah, Sam doma, Moja prva ljubezen*) in domišljjski prostor (*pravljica dežela, čudežna dežela, vesolje ...*).

Dogajalni čas, izražen v naslovih, je sicer povezan s ključnimi prazniki, vendar je tudi nedoločen oziroma brezčasen, lahko je katerikoli dan – *Na božični praznik*, *Na cvetno nedeljo*, *Prvi maj*, *Prvi dan v šoli*, *Prišla je pomlad*, *Spomini na šolo v naravi*, *Spomin s počitnic*, *Pustni torek*, *Dan Svetega rešnjega telesa* ali določen *Četrtega julija 1848*. Dogajalni prostor in čas sta oblikovana podobno kot v pravljicah – večinoma

12 Praprotnik, Andrej (1866). Spisje za slovensko mladino. Ljubljana.

nedoločena, s tem pa univerzalna. Ta razlog je razumljiv in sprejemljiv za devetnajsto stoletje. Ob koncu dvajsetega stoletja in v času elektronskih medijev pa priporočamo vsaj približno določen čas in prostor predvsem na predmetni stopnji osnovne šole ali v tretjem triletnju devetletke.

Ravni dogajanja – dogajanje najpogosteje poteka na eni ravni. Za domišljjsko raven so naslednji primeri: *Ajdovo zrno pripoveduje*, *Bankovec pripoveduje*, *Šivanka pripoveduje*. Naslovi na doživljajski in domišljjski ravni so: *Billa sem riba*, *Potoval sem v preteklost*, *Potovanje v prihodnost*, *Potovanje z oblakom*, *Pozabil sem čarobne besede*, *V pravljični deželi*, *Zbudil/a sem se kot kužek*.

Pripovedovalec – v naslovih prostih spisov je večinoma stališče odraslega, ki pa ni nevtravno, ampak je zaznamovano z moraliziranjem (*Brez potrebe ne prašaj*, *Angelji – otročji prijatelji*, *Bodi bogoljuben in priden*, *Prva kazen*, *Kako smo grabili listje*, *Športni dan*, *vesel je dan*, *Pri zobozdravniku ...*). Pristen otrokov zorni kot je pravzaprav zelo redek: *Odraslih ne razumem*, *Otroška država*, *Upoštevajte otroke*. Čeprav na besedni ravni pričakujejo otrokov zorni kot, imajo učitelji določena pričakovanja na tematiko: *Jaz in metuljček*, *Moja najljubša žival*, *Moja najljubša igrača*, *Moja prva nesreča*, *Česa si najbolj želim*, *Vrtnar bom*, *Kaj bom, ko bom velika*. Otrokov zorni kot je pogosto le navidezen, saj na vnaprej določena neposredna ali posredna vprašanja v naslovih učitelji pričakujejo določene odgovore: *Bodi bogoljuben in priden*, *Kdor se ponižuje, bo povišan*, *Pomagala sem starki*, *Pomagajmo ostarelim*, *Pogovor z ovčko*, *Pri nas doma ...* Nekateri naslovi so delno nevtralni: *Moj očka*, *Moj prijatelj*, *Moja butarica*, *Moja mati*, *Moja najljubša igrača*, *Moja najljubša knjiga*, *Moja pot v šolo*, *Moja prva nesreča*, *Moje počitnice*, *Naša najljubša žival*. Nedvomno je zorni kot naslovov zorni kot odraslih (*Kedaj osivijo naši lasje* (1890), *Dva sorodnika preveč*, *Kri rešuje življenje*, *Memento mori*, *Shujševalna kura*, *Slovo od mladosti*, *Šoje proti fašistom*, *Uši*, *Vse mine*, *Vseh mrtvih dan*, *Zdravilo zoper plešo*, *Dobili smo pismo iz Moskve*, *Šoje proti fašistom*, *Če otrok ni tak, kot želijo starši*, *Mi in naši zmazki ...*).

V devetnajstem stoletju je v naslovih prostih spisov viden izraziti **moralni nauk** – verski moralizem (*Brez potrebe ne prašaj*, *Delaj in moli*, *Moja dolžnost*, *Naša cerkev*, *Ravnaj se po pametnih in omikanih ljudeh*, *Delaj in moli*, *Molitev mi je ljuba*, *Delo za cerkev*, *Fara ima vse farane pod svojim zvonom*, *Bogoljubni otrok*).

Vidni so **stereotipi** in ustaljeni ter ponavljajoči se obrazci glede spolov (*Jaz kuharica*, *Kako sem likala*, *Kako sem pletla jopico*, *Kako so moja mati pekli kruh*, *Ko bom imela otroke*, *Ko je gospodinjal oče*, *Moj bodoči*, *Oče se vrnejo*, *Pismo očetu*, *Prošnja za oprostitev vojaških vaj*). Veliko naslovov je presplošnih (*Jesen*, *Koline*, *Krt*, *Kruh*, *Pomlad*, *Poplava*, *Potres*, *Požar*, *Praznovanje*, *Zima*), učenec je zbežan in postavljen v položaj, ko se ne more, hkrati pa se mora odločiti in pisati. Stilna vrednost naslovov – zaznamovanost je prisotna v večini naslovov, ki niso nevtravno upovedani, ampak prikrito ali neprikrito vplivajo na čustva, mišljenje in pisanje učencev (*Avtomobilska nesreča*, *Bil sem bolan*, *Bilo me je strah*, *Bolezen v naši hiši*, *Cigan je cigan*, *Materi sem izmaknil*, *Moja bolezen*, *Prisluškovala sem*, *Razočarala sem mater*, *Storila sem krivico*, *Zlagal sem se*).

Pojmovanje otroka in položaj otroka sta se spremenila, vendar je otrok še vedno pojmovan kot pomanjšan odrasel. Naslov naj bi zbujali nežna, prijetna čustva (*Moja muca, Moj najlepši dan, Ob mavrici ni dolgčas, Sonce me je poljubilo ...*). Otroštvo in odraščanje sta prikazana idealizirano – boljše in lepše, kot obdobja brez problemov, idilično. V naslovih napoveduje opis mirnega, zadovoljnega življenja, povezanega z naravo, ki izraža mir in ubranost (*Slast v naravi 1871*). Vendar vemo, da je bilo otroštvo in odraščanje med leti 1849–2000 vse prej kot idilično, čeprav spisi v devetnajstem stoletju poudarjajo predvsem idiliko kmečkega življenja (*Kako se na polju dela, Kako luščimo po večerih bučno seme, Kako se kruh peče, Mati in otroci pri večerji ...*), stvarnost pa je bila drugačna (*Prva kazen, Lačni otrok, Moj prvi greh, Ogled mučilnice, Tekmovanje v umivanju zob, Pri nas doma, Čistili smo okolje, Otrok kljubuje ...*). Veliko spisov ima le navidez »prosti« naslov, v resnici pa praktični namen (*Prošnja za sprejem v gospodinjstvo šolo, Prošnja do prijatelja, Prošnja za oprostitev orožnih vaj ...*). Družbeni in družinski odnosi se jasno vidijo v oblikovanju naslovov, ki kažejo odnos do odraslih, tudi onikanje staršev (*Životopis našega prisvitlega cesarja Franca Jožefa I., Moja mati so zboleli, Stric gredo na mlin, Oče so bolni ...*), do ljubkovalnih poimenovanj, ki so bili v devetnajstem stoletju le za izražanje čustev do narave ali živali ali rastlin (*drevesce* (1858), *prepelčica* (1871), *bučelica, golobček, zvezdice, mucka, zajček, račke ...*), manj pa za otročičke (1895), za očeta in mamo. Ko postaneta mati → mami in oče → oči, tudi družinski odnosi postanejo manj formalni in bolj sproščeni od onikanja (*Mati so bolni, Oče so bolni*) prek (*Moja mati, Moj oče*) sledi (*Moja mama, Moj oči, Moj atek*) do (*Moja mamica, Moj očka*). Otroci v devetnajstem stoletju so ali *bolni* ali *dobri* (1871), otrok v devetnajstem stoletju je učenec (*šola, cerkev*) – ali pomožna delovna sila (*na paši, pašniku*), ki *dela ali moli*. Otrok ob koncu dvajsetega stoletja pa *Princ za en dan* (1998–99) in *Samla doma* (1996–98).

Družbeno-ekonomski položaj se jasno izraža v naslovih (*Zakaj smo siromaki – 1888*) preko otroka, ki je pastir, vendar začne ob tem dobivati prosti čas in prisluhne naravi (*Kaj pripoveduje potoček pastirju – 1909*). Sledijo prve omembe besed igranja (*Kaj ste se zadnjič igrali s pastirji – 1903, Kako smo se igrali s pirhi, Kako smo se igrali v gozdu, Kako smo se igrali na paši, Kako smo se igrali na sosedovem vrtu 1906, Kako se naše mačke igrajo, Naša mlada mačka pri igri, Kako smo se igrali vojake – 1908*), nato pa igranje v naslovih prostih spisov, vendar šele v začetku dvajsetega stoletja; kraj omembe igre je *pašnik*, otrok pa je *pastir*. Otrok dobi prvo igraro v naslovih prostih spisov šele po prvi svetovni vojni (*Opis moje najljubše igrare – 1914–1938*), *Opiši svojo najljubšo igraro – 1921, Kako sem se nekoč v pesku igral – 1929–1933, Moje otroške igrare, Popiši katero od svojih otroških igrar 1931*. Igrare in igra se ponovno pojavijo po drugi svetovni vojni, čeprav le kot igra živali; otrok takoj po vojni ni imel ne časa ne igrar za igro (*Dva psička v igri, Dve mački v igri – 1945, Pri igri – 1947*). V petdesetih letih pa se družbeno-ekonomski položaj toliko izboljša, da imajo otroci že igrare in lahko že izbirajo (*Moja najljubša igrara – 1952*). Kasneje igrare in igra dobijo status stalnice v naslovih prostih spisov. V šestdesetih letih igrare že opisujejo (*Moj medvedek*), igre s pašnika se prenesejo v mestno okolje (*Prvikrat v mestu – 1906*), tudi družine se

preseljujejo z vasi v mesta (*Preselili smo se v mesto* – 1963), zato (*Igre na cesti* – 1968) v sedemdesetih letih igre zgubijo status in postanejo nezanimive (*Dolgočasne igre* – 1972) ter dobijo negativen prizvok (*Razbiti kozarec ni igrača* – 1972). Ob zaposlenosti staršev otroci dobijo poseben prostor za igranje, s tem igra postane statusni simbol (*Cesta in igrišče, Doživljaj z našega igrišča* – 1980), igrač je že preveč (*Moja najljubša igrača* – 1980, *Kaj se najrajši igram* – 1983). Otrok izgubi pravico do spontane igre, saj igra dobi status učenja skozi igro (*Spoznavanje prometa skozi igro* – 1983). Igre se razlikujejo (*Počitniške igre* – 1983), v devetdesetih letih pa nastane potrošništvo (*Igrače* – 1990), a otrok se želi igrati spontano (*Igrajmo se zimo* – 1990). Še vedno ima najljubšo igračo (*Moja najljubša igrača* – 1990); obzorje se razširi in otrok postane zvedav (*Olimpijske igre* – 1992) ter začne zdravo življenje (*Kako se igra namizni tenis ali košarka* – 1992). Igrače postajajo nezanimive, ker začnejo prvenstvo pridobivati mediji. V naslovih se vidi nostalgичna perspektiva odraslih za preteklimi časi in lastnim otroštvom (*Ko sem bil /a majhna, Življenje na vasi, Zakaj imam rad/a jesen, Polomljena igrača pripoveduje* – 1992).

Nostalgija kot stališče odraslih je vidna še v teh naslovih prostih spisov (*Zdravilo zoper plešo, Prišla je pomlad, Slovo od mladosti, Ali bi lahko obrnili kolo časa nazaj, Češnja na vrtu je spregovorila, Gremo skupaj v hribe, Selivke smo se vrnile, Prišla je jesen, Z vztrajnostjo veliko dosežeš, Kako je nastala ptičja družina, Moj domači kraj itn.*). Po sproščenosti (*Sproščena igra* – 1992) začnejo dobivati veljavo druge igre (*Igrajmo se z besedami* – 1992), pomembno postane število iger, vrsta iger in tekmovalnost (*Igra, ki jo igram najbolje* – 1994), igra dobi status miselne igre (*Igrajmo se z besedami* – 1992, *Učim se igrati šah* – 1994), igra postane organizirana dejavnost (*Kako so fantje pripravljali igrišče* – 1998).

Prvine humorja in duhovitosti so se sicer v manjši obliki pojavljale tudi v drugi polovici devetnajstega stoletja (*Smeh nad smeh* – 1958–1870, *Županov maček v škripcu* – 1871–1876, *Kako je cesar Ferdinand I. mojemu dedu cmoke pojedel, Bavbav na vasi* – 1895–1905). Sledi tematika narobe sveta (*Narobe šola, Narobe svet, Narobe dan* – 1986–93), prvoaprilske smešnice (*Prvoaprilska laž, Prvoaprilska šala* – 1986–1993), pust (*Pustovanje v mojem kraju* – 1990–1995) in opis najbolj smešnih dogodkov (*Moj najbolj smešen dogodek* – 1955, *Smeh v šolskih klopeh* – 1982–89 in *Smeh skozi solze* – 1972–76). Otroci so od leta 1850 prvič pisali o sreči leta 1868 z naslovom *Sreča je opoteča*, sledi *Neustrašna sreča* (*Sreča* – 1890, 1901; *Sreča v nesreči* – 1908; *Svoboda je naša največja sreča* – 1945), do niza nesreč v šestdesetih, sedemdesetih in osemdesetih letih (*Avtomobilska nesreča, Prometna nesreča, Letalska nesreča, Nesreča pri delu, Grenka sreča* – 1970–80), *Sreča v nesreči* (1980–90), *Nasmehnili se mi je sreča* (1982–83), do spraševanja (*Kaj je to sreča* – 1988–90; *Nesreča* – 1990, *Moja sreča* – 1990–99) in samospraševanje ter iskanje osebne sreče (*Kaj je zame sreča?* – 1995–96).

Iz zbirke naslovov prostih spisov ugotavljamo, da je otrok zelo veliko delal v šoli in doma, da ni imel prostega časa, da so se v prvi polovici dvajsetega stoletja lahko »igrale« le mlade živali (muce, račke), da ni bilo časa za igro in igrače, saj se zelo pozno pojavijo v naslovih. Razvoj otroka in pojmovanje o njem je odvisno od časa, ko je bil prisoten

v spisju. Za začetek je opisoval »*Moja pot v šolo*«, »*Na poti v šolo*«, »*Na pašniku*«, »*Kako se kosi*«, »*Kako se maslo dela*« itn. Čeprav današnji otrok živi v obdobju elektronike, medijev, računalnika, medmrežja, še vedno ne piše o stvareh, ki ga zanimajo; bralni interesi otrok niso zastopani v naslovih prostih spisov, ki jih ponavadi zastavljajo odrasli. Vrednote v spisih so bolj povezane z vrednotami odraslih, v tem primeru učiteljev, ki v naslovih izražajo svoje interese, če pa izražajo navidezne interese otrok (*Moja muca, Moja igrača, Moja družina ...*), je zorni kot pričakovan. Po okvirni oceni so teme prostih spisov, ki so izražene v naslovih, zapoznele za eno generacijo, kar nam potrjuje nostalgичno izraženi naslovi. Učenci v šoli še vedno pišejo *o zajčkih in poti v šoli, o zobozdravniku, športnem dnevu* in v presplošnih naslovih *Jesen, Potres, Bor in smreka ...*, čeprav doma sedijo ure in ure pred televizorjem, igrajo računalniške igrice, berejo časopise in živijo v realnem svetu, kjer so vojne, socialne stiske, prometne nesreče, odkrivanje veselja, smrt, bolezen, ločitve, aids, mamila ... Ta sestavni del vsakodnevnega življenja, postane tabu tematika, ko jo prenesemo v naslove prostih spisov.

Sodobni svet se v naslovih prostih spisov učencev ne odraža. Sodobnost zamuja tematiko spisja vsaj za dvajset do trideset let. Naslove namreč postavlja generacija učiteljev iz svojega zornega kota in svojega otroštva, ki ni v skladu s položajem sodobnih otrok. Zato se še danes zgodi, da učitelj postavi neprimeren naslov (*Bitumen na cesti, Blišč in beda ličenja, Cigan je cigan, Dva sorodnika preveč, Iz mene so naredili omaro, Janezov stric je po poklicu obešalnik, Kako smo v vinogradu lovili polha, ko smo obirali jabolka, Ko smo klali, Pri zobozdravniku, Šoje proti fašistom*). Vse to je daleč od bralnih in pisnih interesov učencev. Ugotavljamo, da obstaja neskladje med bralnim in pisnim interesom učencev in bralnim ter pisnim okusom učiteljev, kar se izraža tako, da je pisanje nepriljubljena dejavnost, a počasi se to pojmovanje spreminja.

Iz kratke motivno-tematske in strukturno-oblikovne analize naslovov prostih spisov od leta 1849 do 2000 smo ugotovili nekaj stalnic, ki se pojavljajo v naslovih. Določilnice v naslovih so jasno pokazale razvoj pojmovanja otroka in otroštva od druge polovice devetnajstega stoletja, ko so bili otroci delavci doma in na kmetiji, prek prve polovice dvajsetega stoletja, ko je družba začela odkrivati pomen in vrednost otroštva in je otrok postal pomočnik pri delu doma, do konca dvajsetega stoletja, ko so otroci postali središče družinskega in družbenega življenja in je njihovo 'delo' postala šola in igrice elektronska zabava.

Razprava

Prosti spisi, spisovniki, vadnice ipd. gradivo je odražalo podobo otroka in otroška na Slovenskem od 1850-2000 preko šolskih zvezkov oz. naslovov. V času začetnega spisja (Majar, Praprotnik) je otrok pojmovan kot nižje, neuko bitje ali pojmanjšan odrasel). Novo pojmovanje otroka in otroštva nakažeta Bezjak, posebej Lichtenwalner, kasneje pa tudi v čitankah (Bajec, Rupel, Sovre, Šolar; Kolarič). Kakovostna nadgradnja podobe otroka in otroštva, začne nastajati v tretjem obdobju (1956-1992 Šilih,

Trdina, Silvester), tudi zaradi povojnega časa po drugi svetovni vojni. Otrok in otroštvo začenjata postajati vredna posebne skrbi in zaščite. Otrok – čeprav dela (sprva na kmetiji, kasneje se družba preseli z vasi v mesto), njegovo delo postane šola, ampak, začne dobivati tudi pravico do igre. Otrok postaja subjekt, kar je izraženo tudi na ravni jezika in s sredstvi za izražanje naklonjenosti. Nadaljevanje v kakovostnem pojmovanju otroka nadgradi po drugi svetovni vojni (1956-1992). V četrtem obdobju, se podoba otroka, po letu 1992 (do 2004) motiv pomanjkanja hrane sprevrže v svoje protislovje – otrok se začne preobjedati, mogoče zaradi čustvene praznine doma. Starši se po drugi svetovni vojni preselijo z vasi v mesto, ostajajo dlje v službi, otrok živi v bloku. Otrok, ki se je v 19. stoletju grel za pečjo v izbi, dobi sobo, v kateri je sam, postaja ga strah. Z vstopom Slovenije v EU (2004), že prej, v času tranzicije (1991-2004) je prišlo do bistvenih družbenih premikov, ki so se odražali v družini, predvsem na otrocih. Otrok je osamljen, sam, dolgčas mu je, ima materialne dobrrote, e-pripomočke, manjkajo mu varni družinski in družbeni okvirji in meje, ki jih nenehno testira. Igrače postanejo e-sredstva (mobilni telefoni, računalniki, splet ...). Po letu 1950 dobimo v mladinski književnosti množico novih podob otroka. V četrtem obdobju med letom 1992-2004 pa se vloge zamenjajo (odrasli otroci in otročji odrasli), priče smo nove podobe otroka, ki ni več stranski poganjek pri prosu, ampak je “*sbaby universes*“, ki je “sam doma”.

Povzetek

Zgodovinski oris prostega spisja na Slovenskem predstavlja zgodovinski pregled teorij šolskega prostega spisja od leta 1850 do danes s pomembnimi štirimi prelomnicami. (I) Najprej sta začetnika spisja Majar (1850) in nadaljevalec Praprotnik. (II) Drugo obdobje zaznamujeta Bezjak in Lichtenwallner (1908), ki se zavzemata za “*novi in ne več stari pouk spisja*”. K temu obdobju prištevamo še jezikovne vadnice Bezjaka in Schreinerja; čitanke Bajca; Rupla, Sovreta in Kolariča. (III) Tretje obdobje predstavlja Šilih (1955), ki poskuša prevrednotiti poučevanje “*z novim in ne več starim načinom poučevanja spisja*”. To obdobje nadaljujeta v petdesetih letih še Trdinova (1955–1964) in Silvester (1959 ali 60). Potem sledi čas, ko je bilo pisanje v šolah osredotočeno le na izdelek pisanja in na jezikovno pravilnost prostih spisov. (IV) V osemdesetih in devetdesetih letih se začnejo t. i. *kreativne delavnice*, spodbujene ne le z vplivom ameriških šol, ampak tudi z razvojem šolstva, didaktike maternega jezika in književnosti, večje demokratizacije pouka in novega pojmovanja otroka. To je privedlo do delitve na pisateljske in pesniške delavnice na eni in šolsko ustvarjalno pisanje na drugi strani. Ob koncu dvajsetega stoletja se začnejo uveljavljati sodobne teorije pisanja.

Iz motivno-tematske in strukturno-oblikovne analize naslovov prostih spisov od leta 1850 do 2000 je možno najti stalnice, ki se pojavljajo v naslovih (prostih) spisov. Določilnice v naslovih so jasno pokazale razvoj pojmovanja otroka in otroštva od druge polovice devetnajstega stoletja, ko so bili otroci delavci doma in na kmetiji, prek

prve polovice dvajsetega stoletja, ko je družba začela odkrivati pomen in vrednost otroštva in je otrok postal pomočnik pri delu doma, do konca dvajsetega stoletja, ko so otroci postali središče družinskega in družbenega življenja in je njihovo 'delo' postala šola in igranje elektronska zabava.

Viri in literatura

- Bajec-Rupel-Sovre-Šolar (1931). Slovenska čitanka in slovnica (za 1. r.). Ljubljana.
- Bajec-Rupel-Sovre-Šolar (1932). Slovenska čitanka in slovnica (za 2. r.). Ljubljana.
- Bajec-Rupel-Sovre-Šolar (1935). Slovenska čitanka in slovnica (za 3. r.). Ljubljana.
- Bezjak, Janko (1906). Posebno ukoslovje slovenskega učnega jezika v ljudski šoli. Ljubljana.
- Blažič, Milena Mileva (2002). *Zgodovinski oris prostega spisja na Slovenskem (1849-2000)*, Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Brinar, Josip (1914). Slovenska jezikovna vadnica za osnovne šole v treh stopnjah – višja stopnja. Ljubljana.
- Brinar, Josip (1914). Slovenska slovnica za obče ljudske šole. Dunaj (1. izd.).
- Brinar, Josip (1914). Slovenska slovnica za občne ljudske šole (v treh stopnjah) vaje iz slovnice, pravopisa in spisja za nižjo šolo. Dunaj: Cesarsko-kraljeva zaloga šolskih knjig.
- Brinar, Josip (1921, 1923, 1932, 1938). Slovenska slovnica za obče ljudske šole (2, 3.). Celje.
- Brinar, Josip (1921, 1923). Slovenska slovnica za obče ljudske šole. Ljubljana.
- Brinar, Josip (1921). Slovenska slovnica za osnovne šole (v treh stopnjah). Vaje iz slovnice, pravopisa in spisja za srednjo stopnjo. (Drugo predelano izdanje). Ljubljana: Kraljeva zaloga šolskih knjig in učil.
- Brinar, Josip (1923). Slovenska slovnica za osnovne šole (v treh stopnjah.). Tretje, bistveno neizpremenjeno izdanje). Ljubljana: Kraljeva zaloga šolskih knjig in učil.
- Brinar, Josip (1923/24). Slovenska jezikovna vadnica za višje razrede osnovnih šol in za meščanske šole. Celje.
- Brinar, Josip (1932). Slovenska slovnica za osnovne šole (v treh stopnjah). Vaje iz slovnice, pravopisa in spisja za srednjo stopnjo (4. in 5. šolsko leto) (četrto izdanje). Ljubljana: Kraljeva zaloga šolskih knjig in učil.
- Brinar, Josip (1938). Slovenska vadnica za 4. R. Ljudskih šol. Ljubljana.
- Brinar, Josip (1938). Slovenska vadnica za višje ljudske šole. Ljubljana.
- Fink, F., Kopriva, A., Žerjav, A (1947, 1949, 1950, 1951, 1952). Slovenske jezikovne vadnice (1. r.). Ljubljana.
- Fink, F., Kopriva, A., Žerjav, A. (1939, 1940). Slovenska slovstvena čitanka (Naši vodniki; za 3. r. meščanskih šol). Ljubljana.
- Fink, F., Kopriva, A., Žerjav, A. (1948, 1950, 1952). Slovenske jezikovne vadnice (3. r.). Ljubljana,

- Fink, F., Kopriva, A., Žerjav, A. (1948, 1951, 1953, 1955). Slovenske jezikovne vadbice (4. r.). Ljubljana.
- Fojkar, Slavko (1933). Slovenske šolske naloge. Škofja Loka.
- Gaspari, Pečjak, Žerjav (1939). Slovenska slovstvena čitanka (Naši vodniki) za 3. R. Meščanskih šol. Ljubljana.
- Kolarič, R., Rupel, M., Sovre, A. in Šolar, J. (1945). Slovenska čitanka in slovnica (1., 2., 3. in 4. r.). Ljubljana.
- Kolarič, R., Rupel, M., Sovre, A. in Šolar, J. (1945). Slovenska čitanka in slovnica (za 1., 2., 3. in 4.r.). Ljubljana.
- Krakar Vogel, Boža (1991). Skice za književno didaktiko. Ljubljana: ZRSŠŠ.
- Krakar Vogel, Boža (1992). Novejši slovenski pogledi na pouk književnosti kot dejavnik sooblikovanja njegovih ciljev, metod in vsebin: doktorska disertacija. Ljubljana.
- Krakar Vogel, Boža (1995). Teme iz književne didaktike. Ljubljana: ZRSŠŠ.
- Lichtenwallner, Matija (1908). Prosto spisje v ljudski šoli. Ljubljana.
- Ljudska šola v Št. Vidu (1938). Vir: Slovenski šolski muzej.
- Magerl, Ivan (ur.) (1909). Zbirka prostih spisnih nalog. Ljubljana.
- Majar, Matija (1850). Spisovnik za Slovence. Celovec.
- Marn, Josip (1864). Jezičnik ali pomenki o slovenskem pisanji. Ljubljana.
- Marn, Josip (1865/70). Jezičnik ali pomenki o slovenskem pisanju. Ljubljana.
- Marn, Josip (1873). Jezičnik XI–XIV, XXI, XXVI, XXVIII. Ljubljana.
- Navodilo za poduk v spisji (za ljudske šole) (1896). Črnomelj.
- Navodilo za poduk v spisji (za ljudske šole) (1901 (1896). Črnomelj.
- Perrera, Katharine (1990). Children's Writing and Reading. Analysing Classroom Language, Blackwell.
- Polak, Janko (ur.) (1909). Druga zbirka prostih spisnih nalog. Krško.
- Poskušne pisave v šol. letu (1904–05). Št. Jernej, v: Slovenski šolski muzej.
- Poskušne pisave v šolskem letu (1904–05).
- Praprotnik, Andrej (1866). Spisje za slovensko mladino². Ljubljana.
- Praprotnik, Andrej (1873). Spisje za slovensko mladino³. Ljubljana.
- Praprotnik, Andrej (1879). Slovenski spisovnik. (Svetovalec v vseh pisarskih opravkih). Celovec.
- Praprotnik, Andrej (1881). Spisje v ljudski šoli⁴. Ljubljana.
- Praprotnik, Andrej (1887). Spisje v ljudski šoli⁵. Ljubljana.
- Praprotnik, Andrej (1952). Spisje za slovensko mladino¹. Ljubljana.
- Schreiner, H. in Bezjak, J. (1903, 1917, 1919, 1933). Slovenska jezikovna vadnica (v slovnici, pravopisju in spisju). I. Dunaj.
- Schreiner, H. in Bezjak, J. (1903, 1919, 1920, 1928). Slovenska jezikovna vadnica (v slovnici, pravopisju in spisju II. Dunaj.
- Schreiner, H. in Bezjak, J. (1907, 1918, 1920, 1924, 1928). Slovenska jezikovna vadnica (v slovnici, pravopisju in spisju IV. Dunaj.
- Schreiner, H. in Bezjak, J. (1907, 1919, 1931). Slovenska jezikovna vadnica (v slovni-

- ci, pravopisju in spisju III. Dunaj.
- Schreiner, H. in Bezjak, J. 1914, 1920). Slovenska jezikovna vadnica (v slovnici, pravopisju in spisju V.). Dunaj.
- Šilih, Gustav (1955). Metodika slovenskega jezikovnega pouka. Ljubljana.
- Slovenska jezikovna vadnica za osnovne šole v treh stopnjah – srednja stopnja (1914 (1921, 1923, 1932, 1938). Ljubljana, Dunaj.
- Slovenska slovnica (z naukom, kako se pišejo pisma in opravični sestavki) (1876). Dunaj.
- Šola Brnica, Spisovnica (1894). Vir: Slovenski šolski muzej.
- Spisovnice različnih učencev in učenek, vir: Slovenski šolski muzej od leta (1850 do 2000).
- Svete, Rudolf (1948). Spisje. Ljubljana.
- Trdina, Silva (1952). Obravnava spisa v osnovni in srednji šoli, Sodobna pedagogika.
- Trdina, Silva (1955). Besedna umetnost II. Literarna teorija. Ljubljana (več izdaj).
- Trdina, Silva (1964). Ali še dajemo domače vaje? Jezik in slovstvo, IX, 4–5, st. 139–148.
- Učiteljski tovariš – list za šolo in dom (1872). Ljubljana.
- Učiteljski tovariš – list za šolo in dom (1938–39). Ljubljana.
- Žagar, France (1976/77). Starejše šolske obravnave leposlovnih del, Jezik in slovstvo, str. 171–16.
- Žagar, France (1991/92). Ustvarjalno pisanje in književne delavnice. Jezik in slovstvo, ¾, 86–89.
- Žagar, France (1992). Slovenski jezik in jezikovna vadnica za šesti razred OŠ. Ljubljana: MK.
- Žagar, France (1992). Šolske besedilne vrste. Maribor: ZO.
- Žagar, France (1994). Besedilne in besedne igre: Priročnik za delo v nižjih razredih osnovne šole. Ljubljana: MK.
- Žagar, France (1995). Slovenski jezik: jezikovna vadnica za sedmi razred OŠ. Ljubljana: MK.
- Žagar, France (1996). Didaktika slovenskega jezika v osnovni šoli. Maribor: ZO.
- Žagar, France (1998). Slovenski jezik: jezikovna vadnica za sedmi razred OŠ. Ljubljana: MK.
- Žagar, France (1998). Slovenski jezik: jezikovna vadnica za šesti razred. Ljubljana: MK.
- Žerjav, Albert (1941). Sodobni spisovni pouk v osnovnih in nižjih srednjih šolah. Ljubljana.